

Smrt na hranici II

Muzeum železné opony a Stezka svobody

Slavnostní otevření 27. května 2011 v Mikulově

Když jsem přednedávnem psal text *Smrt na hranici* o brutálně zastřelených rakouských občanech na hraniční řece Dyji v srpnu 1956, netušil jsem, že mne tento příběh natolik chytí za srdce, že budu psát na toto téma dál. První článek mne vyprovokoval k navázání kontaktů s pány Luďkem Navarou, redaktorem MF Dnes a ČT, Miroslavem Kasáčkem z Občanského sdružení Paměť a s Lubomírem Morbacherem z Ústavu pro paměť národa v Bratislavě, patřícími k nejznámějším a zároveň nejlépe informovaným odborníkům na téma zločinů komunismu, především těch, které byly spáchány v době existence železné opony. Všem třem tímto děkuji za jejich nesmírně důležitou, houževnatou a doslova mravenčí práci, díky níž vychází na světlo světa stále více faktů svědčících o zřůdnosti tehdejšího estébácko-komunistického režimu. Avšak přestože činnost těchto lidí je tak důležitá, jsem smutný z toho, že i přes určitou podporu státu, který zřídil instituce a ústavy zkoumající zločiny komunismu, vidím, jak je tato podpora nedostatečná a podceňovaná. Nebyt zápalu a někdy až nadlidského úsilí těchto tří pánů a několika dalších osob, byli bychom dnes okradeni o to, co tvoří naši budoucnost – protože jak nás učí dějiny: národ, který nezná svou minulost, své vlastní kořeny, má jen pramalé šance na přežití.

K pokračování v psaní mne však přiměla ještě jedna, zdánlivě nepatrná skutečnost: po napsání prvního textu jsem zatoužil navštívit místa, kde se tehdejší tragédie odehrála. A tak jsem se spolu s panem Romanem Sovou, mým známým z Břeclavi, který je vášnivým cyklokrosařem a terén kolem řek Moravy i Dyje dobře zná, vydal v neděli 22. května k soutoku řek Kyjovky a Dyje, kde se dnes nachází kříž připomínající smrt dvou rakouských rybářů. Z Břeclavi je to sem přesně 15 kilometrů. Cesta vede překrásným krajem lužních lesů, někdejším pásmem “země

nikoho”, kam kdysi mívali přístup jen pohraničníci a semtam nějaký ten uprchlík. Výjezd na kolech jsme zakončili návštěvou hřbitova v Břeclavi, kde jsou oba Rakušané pohřbeni. Podle rakouské rozhlasové relace, která se jejich případem zabývala, měli být pohřbeni ve hrobech číslo 4 a 5, s nápisem *Zde leží můj otec Walter Wawra, zastřelený 4. 8. 1956*, doplněným po roce 2006, kdy byla zjištěna totožnost zastřelených a místo jejich uložení. Hroby jsme však nenašli, a ani lidé, které jsme na hřbitově potkali, nic nevěděli. Na správě hřbitova nám paní ředitelka přesně popsala, kde hroby jsou, a dodala: “Tu tabulku tam bohužel již nenajdete. Někomu z Břeclavi vadilo, že jeden z nich byl vlastně spolupracovníkem STB, a tak to odstranil...”

Byl jsem její informací zdrcen. Vnímal jsem ji jako tu pověstnou poslední kapku vody, po jejímž dopadu sklenice již přeteče. Ve svém textu jsem psal, jak jsme si my Češi i Rakušané podobní, jak se v průběhu let škádlíváme a nastavujeme jeden druhému zrcadlo. Jednou v něm vypadáme lépe my Češi, podruhé zase Rakušané, a tak pořád dokola. V podstatě jsme ale stejní a vůbec si nemáme co vyčítat, jsme všichni na stejné lodi. Jestli se nenaučíme brát se takoví jací jsme, se svými dobrými i špatnými vlastnostmi, jestli se nenaučíme být jeden vůči druhému tolerantní a navzájem si odpouštět, jestli si budeme pořád dělat naschvály, nikdy se nepohneme vpřed. Pořád se budeme jen motat na tom svém vlastním políčku.

Když někdo ze vzteku odstraní ze hrobu jméno pohřbeného a společnost to klidně toleruje, jsou to kroky ne k lepšímu zítřku, ale kroky zpátky. Velice si přeji, abychom už jednou dostali rozum a začali se chovat jako lidé, a ne jako nevzdělaní a nekulturní barbaři.

27. května 2011 jsem se zúčastnil otevření Muzea železné opony – Stezky svobody v Mikulově. Iniciátory zrodu tohoto muzea jsou již zmínění tři pánové, především však neúnavný a v pokoře pravdu hledající pan Miroslav Kasáček z Brna.

Slavnostní ceremonie začala o půl desáté prezentací přihlášených účastníků a pokračovala projevy hostů, závěr byl plánovaný na 13. hodinu. Vše probíhalo podle plánu, jen závěr se posunul až na půl šestou odpoledne. Asi stovka lidí z celé republiky, ale i pár někdejších prchajících přes železnou oponu žijících dnes v Rakousku a v USA, zcela jistě nelitovala, že se program tak natáhl. Jako první promluvili Luděk Navara a Miroslav Kasáček, po nich pak Zdislaw Jurkowski, ředitel Institutu Pamięci Narodowej z Krakova, a starosta města Mikulova Rostislav Košťál. Starostka sousedního rakouského krajanského města Poysdorf, paní Gertrude Riegelhofer, se z pracovních důvodů omluvila, poslala však list, který byl přečten. Jako poslední z hostů promluvil Daniel Herman, ředitel Ústavu pro studium totalitních režimů z Prahy.

Myšlenky přednášejících lze shrnout do dvou vět:

1) Lidé, kteří podnikli riskantní pokus o útěk přes hermeticky uzavřenou hranici, tvořenou dvěma drátěnými ploty a třetím plotem nabitým elektrickým proudem, přes zaminovaná pole, pod neustálou hlídkou těžce ozbrojených vojáků se cvičenými, dravými psy, se strážními věžemi opatřenými světlomety, tak jednali proto, že chtěli žít ve svobodě.

2) Generace vyrostlá po pádu komunismu se o tom, co se zde ještě nedávno dělo, dovídá už jen z učebnic dějepisu. Je nesmírně potřebné, aby další generace poznaly to, co tvoří naši minulost.

Starosta města Mikulova řekl: “Vždy jsem obdivoval ty, kteří za komunismu utíkali na Západ. I já jsem o tom uvažoval, ale neměl jsem odvahu. Proto bych chtěl tuto stezku svobody nazvat taky stezkou odvahy.” Tato slova odměnili přítomní aplausem a také v průběhu dne bylo v diskusních skupinkách slyšet, jak mluví o stezce odvahy.

Po projevech následovalo svěcení zvonu, který má trvale připomínat tuto slavnost i oběti železné opony. Symbolické bylo, že zvon posvětil otec Karel Janoušek, mikulovský farář, který kdysi také emigroval a vystudoval teologii v Římě. Působil

pak jako kněz v Římě a v Mnichově, než se po změně režimu vrátil do Česka.

Před samotným obřadem svěcení řekl: “Město, ve kterém není slyšet hlas zvonu, je mrtvé. Kéž tento zvon je symbolem nového života nejen v tomto městě, ale i v celém národě... Moje cesta na Západ nebyla tak riskantní a životu nebezpečná, jako u těch, kteří šli přes ostnatý drát. Jel jsem v roce 1971 autobusem do Vídně a se mnou cestovali ještě dva lidé – Ind, kterého však vysadili hned na hranici, a jedna stará paní. Dodnes si vzpomínám na moment, kdy jsem vystoupil ve Vídni a najednou mne ovanul silný závan svobody.”

Pak přišla na řadu prohlídka čtrnácti informačních tabulí. Jedna z nich se nachází přímo na zámku v Mikulově, dalších dvanáct je v délce 2,5 km rozmístěno jižně od města v linii, kudy kdysi vedla skutečná železná opona. Stezka svobody začíná u někdejšího, dnes již nepoužívaného hraničního přechodu, kde je nyní turistický chodník pro pěší a cyklisty. Poslední, čtrnácté zastavení poblíž Lanžhotu představuje kříž stojící na místě, kde byli v roce 1956 oba rakouští rybáři zastřeleni. Je pozoruhodné, že tabulí Stezky svobody je právě čtrnáct, přesně tolik, kolik je útrpných zastavení Ježíše Krista na křížové cestě. Texty jsou psány v češtině a němčině, na jedné z nich i v polštině, protože přes hranici tudy prchali nejen Češi a Slováci, ale také občané bývalé NDR a Polska. Podle posledních informací zahynulo na železné oponě 31 Poláků, jejich počet však neustále pomalu stoupá v souvislosti s průzkumem nových archivních dokumentů.

Dnes je již velice těžké zjistit totožnost obětí a určit jejich hroby na hřbitovech v Břeclavi, Poštorné, Valticích a jinde, podle místa, kde přišli o život. Co se při incidentech na hranicích skutečně stalo, se dnes již nikdo přesně nedoví. Pokusme se vžít do doby, jaká tehdy byla. Stát, vojsko ani STB neměly nejmenší zájem psát podrobné protokoly o všech těch neštěstích. To málo, co se zachovalo, bylo sepsáno velice stroze a účelově, vždy ve prospěch státu i vojáků, kteří dostávali za zneškodnění “narušitele míru” odměnu – diplomy, dovolenou či hodinky. K rozluštění strohých informací musí mít člověk velkou dávku fantazie, aby se

domyslel, co všechno se opravdu stalo, a musí být dobrým znalcem tehdejších poměrů, stejně jako stylu a způsobu vyjadřování tehdejších úředníků. To, co příslušníci státní a vojenské služby tehdy prováděli, bylo zvěrstvo největšího kalibru.

Podle doposud zjištěných údajů se soudí, že v letech 1949 až 1989 bylo na hranicích zastřeleno, usmrceno elektrickým proudem či výbuchem miny, případně roztrháním psů kolem 400 lidí. Dalších 600 usmrcených lidí představují vojáci, z nichž 265 spáchalo sebevraždu. Na hranici sloužili vždy ve dvou, hlídali jeden druhého, a mnozí neunesli tu psychickou tíhu. Další vojáci zahynuli po úrazech, zapříčiněných většinou kontaktem s elektrickým proudem nebo nášlapem na minu.

Z množství informací o lidech na útěku vybírám tři případy. Jak byly vojákům v pohraničí vymývány mozky, aby v každém, kdo se pokusil o útěk, viděli jen zločince – narušitele míru, dokazuje veršovánka: “A kdyby snad, ne z odvahy, jen ze zoufalství, vydali jste se na křížáckou výpravu, jak zvěř vás pochyťáme, jak zvěř v pasti a v boji porazíme na hlavu.” (Jiří Ostaš, Rudé Právo, 28. 11. 1954)

Případ první

V létě 1953 bylo Václavu Krbečkovi z Mladé Boleslavi 16 let, studoval na gymnáziu a chtěl být lékařem. Jenže komunisté potřebovali odborníky do těžkého průmyslu a do dolů, a tak dostal posudek, že se hodí na báňského inženýra. O to neměl zájem. Jeho otec byl po komunistickém puči degradován z pozice úředníka na dělníka v automobilových závodech. Vzápětí přišla měnová reforma a Václavova rodina (měl ještě sestru) najednou žila v bídě. V Americe měli vzdálené příbuzné, od nichž občas přicházely balíčky s oblečením, čokoládou a mnoha pozdravy.

Václav se rozhodl, že nebude rodičům na přítěž. Chtěl studovat medicínu, cestovat a poznávat svět. Bez jejich vědomí se v době prázdnin 1953 vydal přes železnou oponu do Německa. Vybral si cestu přes Šumavu, poblíž německé vesnice

Heidmühl. Přicestoval tam vlakem. Cizí kraj, plný rašelinových bažin, vůbec neznal, nevěděl ani kudy vede hranice a jak je střežena. Měl jen kompas a v kapse malou sošku Panny Marie. S obrovskou dávkou štěstí a odvahy se mu podařilo nemožné. I když se málem utopil v jedné z bažin, dostal se až k samému plotu. Občas slyšel a dokonce i zahlédl vojáky se psy, ale ti ho nezavětrili. Bylo už šero, prostříhal plot a dychtivě vykročil dál, až narazil na hraniční kameny s písmeny CS a D. Byl na svobodě, šťastný, ani tomu nemohl uvěřit.

Přestal být obezřetný a pokračoval dál, i když už mezitím nastala tma. Chtěl se dostat od československé hranice co nejdále. Jenže bez lampy v té tmě a hloubce lesa zabloudil, a namísto do Německa se dlouhým obloukem vrátil zpátky zase až k samému plotu. Když to zjistil, bylo už pozdě. Psi ho zavětrili a rozštěkali se. Na strážních věžích se rozsvítily reflektory, vojáci vystřelovali světlice a začali po něm střílet. Dostal první zásah a padl na zem. Jeho tělem prolétly další dvě kulky. Omdlel a probral se až v nemocnici.

Jak vyplynulo z archivních dokumentů, obsahujících výpovědi dvou vojáků, kteří na něho stříleli a jejichž jména jsou rovněž uvedena, bylo na Václava vystříleno 38 ran ze samopalu a 12 ran z pušky. Ze zranění se pomalu vylízal, i když jedna kulka navždy zůstala v jeho těle. A protože ještě nebyl plnoletý, nebyl ani odsouzen.

Po roce 1989 zažaloval dosud žijící muže, bývalé vojáky, kteří ho kdysi málem zabili a z jejichž tří zásahů měl celoživotní handicap. Po dlouhém vleklém soudním procesu byl konečně v roce 2002 obžalován někdejší voják Jiří Holoubek za zneužití pravomoci veřejného činitele, neboť zbraň prý použil nepřiměřeně. Václav Krbeček totiž u sebe žádnou zbraň neměl, a dvě střely ho zasáhly když již ležel, nikoho neohrožoval a nikam neutíkal. Holoubek však střely před soudem popřel. A protože ostatní, v té době dosud žijící svědci si již nic “nepamatovali”, byl celý případ bez vynesení rozsudku uzavřen. Za svůj sen o životě ve svobodě pan Krbeček krutě zaplatil, a žádného odškodnění se nedomohl. “Přesto bych to udělal

znovu, protože svoboda mi za to stála,” řekl v roce 2006 panu Luděkovi Navarovi.

Případ druhý

Dne 8. srpna 1986 se pokusil o útěk z Bratislavy-Petržalky směrem k rakouské vesnici Kitsee 19letý německý mladík Hartmuth Tautz z Magdeburgu. Nevýhodou Poláků a Němců bylo, že na území ČSR neměli žádné spojence či rádce a že nedovedli dobře odhadnout, jak těžké, ba prakticky nemožné je přes železnou oponu proniknout. Byl totiž obrovský rozdíl mezi tím, jak byla střežena česká hranice se sousedními socialistickými státy, a mezi ČSR a západním Německem nebo Rakouskem. Hartmuth přešel do Československa načerno někde poblíž Ústí nad Labem. Do Bratislavy přijel vlakem a ubytoval se na studentských kolejích Družba. Následujících osm dní pravděpodobně zkoumal, jestli je vůbec možné utéci. Zřejmě si stále více uvědomoval obtížnost svého plánu, protože svůj pobyt na koleji den za dnem prodlužoval. Osmého srpna ho však již prodloužit nemohl, protože tam měla být ubytována skupina studentů v rámci mezinárodní družby. Měl tedy na vybranou – buď se vrátí domů do NDR, bude hledat další nocleh, anebo to riskne a pokusí se o útěk.

Riskl to. Vybral si místo za Petržalkou s relativně úzkým hraničním pásem (250 metrů). Musel sice překonat tři ploty, ale pak už bylo jen kukuřičné pole a za ním Rakousko. Podařilo se mu ve tmě přestříhnout ploty, které v té době již nebyly pod proudem a neusmrcovaly. Zato však začaly houkat sirény, rozsvítily se reflektory a rozštěkali se psi. V blízkosti prvního plotu se nacházeli vojáci Ivan Hirner a Oldřich Kovář, s nimi měli službu vlčáci Roby a Rišo. V kukuřici nebylo uprchlíka vidět, a tak vojáci vypustili psy, kteří chytili stopu a zběsile se rozběhli jedním směrem. Němec neměl ani lampu, ani kompas, a místo kolmo na hranici běžel paralelně s ní.

Během několika sekund ho psi dohonili a nastal boj, už ne o život ve svobodě, ale o holý život. Němec neměl šanci. Poválená kukuřice byla od rakouské hranice

pouhých 22 metrů. Místo poskytnutí první pomoci začali doběhnuvší vojáci pátrat, jestli nemá komplice, a přestože umíral, pokoušeli se o výslech. Jeho volání “Hilfe” surově ignorovali. Z protokolu se dovídáme: “Na zátylku měl staženou kůži i s vlasy, ze zranění ve tváři a na spánku mu tekla krev, měl zranění na stehenní části nohy, ale nevím které... Viděl jsem, že se na zemi obrátil na záda a něco nesrozumitelně říkal. Zeptal jsem se ho, jestli nemá nějakého společníka, ale neodpovídal, jen sténal bolestí.” Tak vypovídal Kovář.

Na případ tohoto východoněmeckého uprchlíka asi nikdy nezapomene Jaroslav Sochor, soudní lékař z Bratislavy: “Je to jeden z nejdrastičtějších případů mé praxe. Šlo o mladého chlapce, který utrpěl mnohonásobná poranění, z nichž nejrozsáhlejší bylo skalpování hlavy. Tato poranění sama o sobě nevedla bezprostředně k smrti, ale spustila šokovou reakci, která měla významnou psychogenní složku, protože zde byli dva útočící psi, dvě silná zvířata, proti nimž neměl ten chlapec šanci. O tři hodiny později zemřel.”

Bezcitnost, bezohlednost a brutalitu tehdejšího režimu nejlépe vystihuje výrok vojenského soudce kpt. JUDr. Tibora Gaplovského, který případ Hartmutha Tautze zhodnotil takto: “Vykonaným preverovaním bolo preukázané, že zákrok vykonaný príslušníkmi PS jednotky Petržalka-Kopčany proti narušiteľovi čs. štátnej hranice občanovi NDR Hartmuthovi Tautzovi bol vykonaný v súlade so zákonom o ochrane štátnych hraníc ako aj v súlade s ďalšími služobnými predpismi, a že teda v danom prípade nejde o podozrenie z trestného činu ani prečinu a nie je na mieste vec vybaviť inak.”

Případ třetí

Při zahajovacích pozdravech byl v Mikulově přečten list prof. Rudiho Krejčího, filozofa z univerzity na americké Aljašce, který se kvůli vysokému věku a zdravotním potížím nemohl slavnosti zúčastnit. Jedna věta z jeho dopisu na mě obzvlášť zapůsobila: “Jsem vděčný za otevření tohoto muzea. Kéž je svědectvím

pro dnešní a budoucí generace, že byly časy, kdy se za svobodu muselo platit životem.”

Kdo je Rudi Krejčí? Pochází z Hrušky, malé vesnice na Břeclavsku. Po skončení gymnazia začal studovat filozofii. Protože se nemohl smířit s komunismem, dal se do protikomunistického odboje a šířil plakáty. Cítil, že nebude moci ani dostudovat, ani žít svobodně, a tak se rozhodl pro riskantní útěk. Věděl, že z Ostravy jezdí pravidelně nákladní vlaky s uhlím přes Břeclav do Vídně. Za Břeclaví, těsně před hranicemi, byla vybudována rampa, přes kterou musel každý vlak projet, aby zde byl důkladně ze všech stran zkontrolován. Vojáci propichovali uhlí dlouhými železnými tyčemi.

Do tohoto vlaku ještě daleko před Břeclaví Rudi nepozorovaně nastoupil, a než se vlak přiblížil k hranici, zahrabal se do uhlí. I kdyby ho vojáci při pátrání v uhlí rovnou neprobodli, čekalo by ho po odhalení dlouholeté vězení. Ale měl štěstí a ve zdraví dojel až do Vídně, bylo to v květnu 1954. Jeho žádosti o vystěhování do USA bylo vyhověno, Rudi tam dostudoval vysokou školu a stal se profesorem filozofie na univerzitě v Aljašce, kde žije dodnes. Za svou pedagogickou a publikační činnost byl americkým prezidentem vyznamenán titulem *Humanist 2009*.

Rudi Krejčí je jedním z mnohých, kteří díky útěku z komunistického Československa mohli studovat a věnovat se své kariéře, v níž realizovali svůj um a talenty, což by za tehdejšího režimu v jejich rodné zemi nebylo prakticky možné. Je světlým příkladem všech těch exulantů a emigrantů, kteří potřebovali dýchat a žít svobodu, aby pak jako za odměnu obohatili lidstvo o své objevy a zkušenosti. Oč více odborníků, umělců a zručných řemeslníků mohlo Československo mít, kdyby se svými občany nezacházelo tak bezcitně.

O Rudim jsem četl na jedné z tabulí lemujících Stezku svobody a musel jsem dát zapravdu vedle mne stojícímu panu Kasáčkovi, když si povzdechl: “To dnes ani v těch Hruškách nevědí, jak velký a slavný rodák z jejich vesnice pochází...”

Slavnosti otevření Muzea železné opony se zúčastnili i dva lidé, kteří měli štěstí a útek se jim vydařil. Pan Václav Bažina se v září 1985 podkopal se třemi druhy pod železnou oponou v obci Úvaly poblíž Valtic. Před rozběsněnými psy a střelami ze samopalů unikli jen o vlásek. Tehdy byl mladý a silný. Dnes žije v New Yorku a pracuje jako umělecký kovář. Často se v noci budívá zalitý potem při představě, co všechno se tehdy mohlo stát, a dokonce musí občas vyhledat pomoc u psychiatra.

Pan Libor Veselský se ukryl v širokém kmeni stromu, který dlabal celé týdny. V červnu 1987 se pod ním plavil několik hodin přes hraniční pásmo u Břeclavi, než bezpečně zakotvil u rakouských břehů. Od té doby žije ve Vídni.

Jsme právem hrdí na naše bývalé spoluobčany, kteří se v cizině proslavili, a s pýchou říkáme: to jsou naši krajané, Češi a Slováci. Ale co ti, kterým se to nepovedlo, kteří byli při pokusu o útek zadrženi, uvězněni, či dokonce zavražděni? Kolik z nich nás mohlo dnes stejně dobře reprezentovat a kolik z nich mohlo dosáhnout slávy! Namísto toho skončili v bezejmenných hrobech, jejich rodiče a příbuzní byli šikanováni, vystaveni pohledům plným despektu a pohrdání, nejedna matka utonula v slzách smutku a deprese. Pro mě osobně jsou tito bezejmenní odvážlivci hodní stejné úcty jako ti, kteří měli více štěstí a dosáhli ve své vysněné cizině uznání.

A abych byl upřímný – všem těm neznámým zavražděným vzdávám hold jako hrdinům a vážím si jich ještě mnohem více než těch, kteří přežili. Díky Vám za Vaši oběť!

Peter Žaloudek, Vídeň, 3. června 2011

PS: Příběhy těchto lidí, které jsou stručně popsány na tabulích Stezky svobody, jsem doplnil informacemi z knih Ludka Navary Příběhy železné opony.